
A NÉVELEMENK SORRENDJE ÉS KULTURÁLIS KONGRUENCIÁJA A BORSSZEM JANKÓ ZSIDÓ FIGURÁINAK NÉVANYAGÁBAN A 20. SZÁZAD ELSŐ FELÉBEN

1. Bevezetés. – A 19. század második felében induló új és egyre népszerűbbé váló élclapirodalom jellegzetes tartalmi eleme a különféle nemzeti, etnikai és társadalmi csoportok megjelenítése. Az etnikai szempontból rendkívül heterogén korabeli Magyarország jellegzetes kisebbségi csoportjainak vizuális (karikatúrákkal), illetve nyelvi eszközökkel (retorikai alakzatok, eltérő nyelvek és nyelvváltozatok vegyítésével, névadással) való ábrázolásában a 19. század végére a zsidó figurák dominanciája figyelhető meg (vö. TAMÁS 2010, 2011, 2012b), ami elsősorban a korszak társadalmi, politikai, gazdasági és kulturális folyamataival magyarázható (VÖRÖS 2003: 21).

Részben ez a tendencia – illetve az ezt a jelenséget részletesen bemutató és elemző TAMÁS ÁGNES kutatásai –, részben a választott élclapnak, a Borsszem Jankónak a hasonló műfajú lapok között példa nélküliesen hosszú időn (vö. DERSI 1973: 7), mintegy 70 éven át (1868–1938) való fennállása ösztönzött arra, hogy a zsidó figurákat jelölő, Borsszem Jankó-beli névanyagot egy, a téma kapcsán eddig kevésbé feltárt korszaknak, a 20. század első felének a középpontba állításával vizsgáljam.

Korábbi tanulmányomban (NÉMETH 2012) bemutattam a kutatás alapjául szolgáló, az élclap 6 évfolyamának (1901, 1910, 1920, 1929, 1930, 1937) zsidó figurákat jelölő névállományából összeállított korpuszt, különös tekintettel az egyén- és családnevekre, az ezek előfordulásában tapasztalható tendenciákra, továbbá a családnév-változtatás élclapi reprezentációjára és a magyarosított névalakok megjelenésére. Jelen munkában a magyartól eltérő kisebbségi csoportokra – esetünkben a zsidókra – vonatkozó élclapi névadás (vö. TAMÁS 2010) vizsgálatába új elemzési szempontot, a névelemek kulturális kongruenciájának kérdését emelem be, illetve ehhez az aspektushoz is kapcsolódva vizsgálom a névanyagban az egyén- és családnevek sorrendjének szerepét mint az idegen származásnak a névadás általi kifejezését. Mindezek kifejtése előtt, e két szempontot ugyanakkor végig szem előtt tartva röviden utalok az élclapi névadás legfontosabb sajátosságaira, a zsidókérdés és az élclapok viszonyára, valamint az alapként szolgáló korpusz jellemzőire, a benne tapasztalható, a zsidó figurákat érintő egyén- és családnévadás tendenciáira.

Vizsgálatom célja annak bemutatása, hogyan járul(hat) hozzá a névelemek sorrendje és kulturális kongruenciája az élclapi figurák nevének etnikai szimbólumként való funkcionálásához és a humorteremtéshez. Az elemzés azt is jelzi, hogy a kulturális kongruencia vizsgálata a későbbi, hasonló jellegű kutatások során is hasznos, új szempont lehet.

2. Névadás az élclapirodalomban

2.1. Név, nemzeti identitás, élclapok. – A 19. század második felében létrejött élclapok hangsúlyos tartalmi elemét képezi a különféle tipizált figurák szerepeltetése. Ezek többnyire különböző nemzeti, etnikai és társadalmi csoportok képviselői voltak, és mint

ilyenek, számos, a csoportazonosítást segítő jellemzővel rendelkeztek, ebből következően pedig többnyire sztereotipizált formában jelentek meg. Ezt szolgálhatta többek között a figurák ábrázolása a karikatúrák által, illetve azon szövegek nyelvi megformálása, amelyekben a szereplők előfordultak (vö. TAMÁS 2012a, BUZINKAY 1983: 116–9).

A sztereotipikus ábrázolás fontos eszköze volt a sajátos névadás is, amely a korszak névideológiájával összhangban arra a gondolatra épült, hogy a név nemcsak szimbolizálja és kifejezi viselője nemzeti identitását, hanem egyben annak hordozója is (vö. MAITZ 2008: 15, FARKAS 1999: 81–2). Egy figura nemzeti identitásának tömör és vitathatatlan jelzésére tehát az általa viselt, számára megalkotott név mint etnikai szimbólum kiválóan alkalmas (vö. FARKAS 2004: 51). E mögött a gondolat mögött a tulajdonnév jelentésszerkezetének elemei (J. SOLTÉSZ 1979: 24) közül kettőnek, a név információtartalmának és konnotációjának kiemelése található. Az élelapi névadásban a név (látszólagos) információértékének megítélésében különösen fontos az olvasóközönségről feltételezett közös tudás és tapasztalat, a társadalom tagjainak átlagos és szinkrón jellegű nyelvi kompetenciája. Bizonyos nevek nyelviségük által válhatnak etnikai szimbólummá, identitásjeggyé, a nemzetiségekre vagy más társadalmi csoportokra vonatkozó élelapi névadás azonban jelentős mértékben alapoz a nevek hangalakjához kapcsolódó, illetve az információtartalomhoz fűződő, szubjektív asszociációkra is (vö. FARKAS 1999: 81–5). A sztereotipikus bemutatást szolgálják az úgynevezett miliónévek, azaz környezetfelidéző nevek is, amelyeknek a csoportazonosító funkciójuk abból fakad, hogy bizonyos nevek és névtípusok egy adott társadalmi környezetben gyakoribbak, mint máshol (J. SOLTÉSZ 1979: 137).

Az élelapok jellegzetes figurái tehát – hogy etnikai és/vagy társadalmi csoportjukat az olvasók közös nyelvi és kulturális tudására alapozva felismerhetővé tegyék – mesterségesen alkotott neveket viselnek, ezért az élelapirodalom névállományának tekintélyes része fiktív. Ez a mesterséges névalkotás párhuzamot mutat az írói névadással is, az élelapokban ugyanakkor többnyire nem csak egy szerző névadási gyakorlatának feltárására van lehetőség, sok esetben pedig szinte lehetetlen megállapítani, hogy egy-egy szereplő nevének létrejötté kinek köszönhető. Az irodalmi névadáshoz hasonlóan (vö. KOVALOVSKY 1934: 36) az élelapirodalomban is fontos a névalkotó céljának szuggerálása, vagyis ez esetben a „mi és ők” szembenállás implicit kifejezése (TAMÁS 2011: 121) csoportazonosításra alkalmas nevek létrehozásával. Ezek között olyan beszélő neveket is találhatunk, amelyek viselőjük jellegzetes – többnyire szintén csoportjelző – tulajdonságait nagyítják fel (KOVALOVSKY 1934: 38).

2.2. A névelemek sorrendjének és kulturális kongruenciájának szerepe az élelapi névadásban. – A nevek etnikai szimbólumként való azonosításához a névelemek sorrendje, illetve kulturális (in)kongruenciája is hozzájárulhat. Az utóbbin a család- és egyénnevek kulturális összhangja vagy annak hiánya értendő. Kulturálisan kongruens tehát az a személynév, amelynek tagjai kulturális értelemben véve összhangban vannak egymással, azaz a család- és egyénnév eredete, használata azonos vagy hasonló kultúrkörhöz köthető, míg kulturálisan inkongruens névről akkor beszélünk, ha a személynév két tagjának nyelvi-kulturális meghatározottsága eltérő.

Egy, a magyartól eltérő, egyénnév + családnév sorrendű név szerepeltetése az ábrázolni kívánt csoport idegen voltát hangsúlyozhatja: a magyarhoz képest az idegen sorrend teszi jelöltté az „idegen” csoportot, hasonlóan a „nem magyar név → nem magyar

nyelvű → nem magyar származású → nem magyar személy” (FARKAS 1999: 82) gondolatmenethez, ez esetben a nem magyar sorrendű nevet tekintve kiindulópontnak.

A névelemek közti kulturális kongruencia vizsgálata az élclapi névanyagban azért is tűnik alkalmazható vizsgálati aspektusnak, mert a fiktív nevek esetében nem kell számolnunk azokkal az adatvédelmi aggályokkal, amelyek az anyakönyvi és más névváltoztatási korpuszok esetében a család- és egyénnevek együttes vizsgálata során felmerülhetnek (vö. FENYVES 2010: 214). Az élclapi névadás vizsgálatába új elemzési szempontként beemelő kulturális kongruenciát ismereteim szerint FENYVES KATALIN (2009) vonta be először az izraeliták személynévhasználatának tanulmányozásába. Korpuszában alapját SZINNYEI JÓZSEF „Magyar írók élete és munkái” című lexikonjában szereplő, zsidó származású irodalmárok család- és egyénnevei képezték.¹ Elemzésében a szerző azt állapította meg, hogy „bizonyos személynévek feltűnő módon inkább magyar, mások inkább idegen – természetesen leginkább német – családnevek mellett fordulnak elő” (FENYVES 2009: 149). FENYVES észrevételei alapján tehát a 19. század végi, családnevüket megtartó vagy megváltoztató zsidóság körében az egyénnévválasztás egyszersmind kulturális kötődést is jelezhetett.

Ezt a gondolatot alapul véve a kulturálisan kongruens névelemek veendő jelöletlen, természetes formának, míg egy kulturálisan inkongruens név – amelyben tehát a családnev és az egyénnév feltűnően eltérő kulturális kötődést vagy névhangulatot tükröz – a jelölt, akár csoportazonosításra is alkalmas forma. Mivel ez utóbbi a természetes névadásban ritkábban jelenik meg, a mesterséges névalkotás esetében – ahol az adott név gyakoriságával, megszokott voltával szemben intenzív hatás a ritka nevek szerepeltetésével érhető el (vö. NAGY 1968: 11) – a kulturálisan inkongruens nevek a névkomikum részei is lehetnek. Továbbá a magyar(osított) családnevekhez rendelt, hangsúlyozottan zsidó(s) vagy német(es) egyénnevek implicit módon a zsidóságnak a névmagyarosításban való részvételét és kívülállóságát gúnyolhatják, míg a jellegzetesnek számító zsidó(s) vagy német(es) családnevek mellett álló, kifejezetten magyar egyénnevek a zsidóság egyénnévadási stratégiáiban való változásokra hívhatják fel a figyelmet (ezeket l. később).

3. A zsidókérdés és az élclapok. – A zsidó figurákra vonatkozó élclapi névadás vizsgálata interdiszciplináris megközelítést igényel, ezért a téma tárgyalásakor elengedhetetlen az adott korszak politika-, művelődés- és társadalomtörténeti bemutatása, elsősorban az úgynevezett zsidókérdéssel, illetve annak élclapi reprezentációjával összefüggésben. Mivel e kérdéskört korábban részletesen ismertettem (NÉMETH 2012: 50–2), ezért itt csak a legfontosabbakra utalok.

A korszak modernizációs és urbanizációs változásaiban fontos szerepet játszó zsidók idővel az élcek állandó szereplőivé váltak (VÖRÖS 2003: 21–2). A 19–20. század fordulóján számos olyan kulturális, politikai, gazdasági és társadalmi változás (első világháború, proletárdiktatúra, Trianon, a zsidókra vonatkozó törvényi szabályozások) következett be, amely a zsidókérdéssel kapcsolatos narratívákat is meghatározta.

Ezek része volt az 1880-as évektől jelentkező új típusú antiszemitizmus (GYURGYÁK 2001: 76), amelynek jegyében – más európai országokhoz hasonlóan – Magyarországon

¹ A korpusz sajátosságaiból fakadóan a szerzőnek csak férfi egyénnevek vizsgálatára nyílt lehetősége.

is működött élclap 1893–1933 között Herkó Páter címmel. A lapban megjelenő zsidó személyneveket TAMÁS ÁGNES (2012b) elemezte.

A Borsszem Jankó 20. század eleji tematikájában szintén jelen volt a zsidókérdés, a Herkó Páterrel szemben azonban a szélsőséges antiszemita megnyilvánulásoktól jobbra mentesen, azokat akár ki is gúnyolva (vö. Plahunka Vendel „hites antiszemita és ébredő fajmagyar” írását: A zsidó – zoológiai értekezés. BJ. 1920. február 29. 4.). Ennek oka abban is keresendő, hogy maga a lapot alapító és 1910-ig szerkesztő Ágai Adolf is zsidó származású volt, illetve hogy a Borsszem Jankó – mint az asszimilálódó zsidóság, vallásfelekezeti szempontból pedig a liberalizált neologizmus szószólója (BUZINKAY 1988: 700) – a zsidóknak inkább csak az egyik, többnyire német kultúrájú, nagypolgári rétegét gúnyolta ki élceiben.

A zsidókérdés Borsszem Jankó-beli reprezentációjának névtani vonatkozásait vizsgálva a 19. század második feléből származó névanyagban TAMÁS ÁGNES (2010) a zsidó figurák számának növekedésére hívta fel a figyelmet. Ebben az időszakban a szereplők többnyire ószövetségi egyénnevet kaptak, szemben a korszakban a zsidók körében tapasztalható valós névadási stratégiákkal (nemzeti, magyar egyénnevek használata). A családnevek többsége nem magyarosított formában jelent meg, összefüggésben azzal, hogy az élclap a zsidóság asszimilálódó rétegét ritkábban állította pellengérré.

4. A korpusz. – A jelen vizsgálat alapjául szolgáló korpusz megegyezik a korábbiakban részletesen bemutatottal (NÉMETH 2012: 52–3). A Borsszem Jankó hat, a 20. század első feléből származó évfolyamából (1901, 1910, 1920, 1929, 1933, 1937) gyűjtött, zsidó figurákra vonatkozó névanyag a nem állandó, fiktív élclapi szereplők neveit tartalmazza. (A vizsgált névanyagban található állandó szereplők nevének elemzését l. NÉMETH 2012: 53–4.)

A korpusz összeállításának legfontosabb szempontjait korábbi tanulmányomban ismertettem. Itt csak a gyűjtés végpontját illetően jegyzem meg, hogy noha a Borsszem Jankó utolsó évfolyama 1938-ban jelent meg, ez a kutatás helyszínén és időpontjában (2011 őszén a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Budapest Gyűjteményében) nem volt hozzáférhető, ezért az utolsó elérhető évfolyam, az 1937-es névanyagát vontam be a vizsgálatba.

A nevek válogatása során a csoportazonosítás különféle nyelvi és nem nyelvi szempontjai szerint jártam el, így figyelembe vettem a szereplők nyelvhasználatát (jellegzetes, a jiddisre emlékeztető beszédmód), lakóhelyét (a korabeli, fővárosi lakóhelyi szegregáció alapján, vö. FROJIMOVICS et al. 1995: 97–148, 218–302, 319–49, 438–66; GYURGYÁK 2001: 79; ZEKE 1990: 168–71) és vizuális ábrázolását (vö. VÖRÖS 2003). Bekerültek a korpuszba azok a személynevek is, amelyeknek a szöveggörnyezetében explicit utalás történt arra, hogy az adott figura zsidó.

A fentebb vázolt szempontrendszer alapján összeállított névanyag 868 nevet tartalmaz. A legtöbb, zsidó szereplőt jelölő személynév az 1901-es (271), míg a legkevesebb az 1937-es évfolyamban (76) található, a nevek száma tehát a vizsgált periódusban csökkenő tendenciát mutat. Ez a jelenség az élclap kétheti megjelenésével, illetve strukturális változásaival magyarázható.

5. A zsidó figurák személynevei a Borsszem Jankóban a 20. század elején. – A korpuszban található személyneveknek a névsorrend, illetve a névelemek közti kulturális kongruencia szerinti elemzése előtt, mintegy összképet adva a névállományról, röviden

ismertetem a Borsszem Jankó-beli zsidó figurákra vonatkozó névadás fontosabb tendenciáit, különös tekintettel azokra, amelyek együttes vizsgálata a jelen tanulmányban kiemelt két elemzési szemponttal árnyalhatja, kiegészítheti eddigi ismereteinket. (A korpusz részletes elemzését l. NÉMETH 2012: 54–62.)

5.1. A család- és egyénnevek együttes előfordulása. – A névelemek sorrendjének, illetve kulturális kongruenciájának elemzéséhez kapcsolódva érdemes kiemelni, hogy míg a zsidó figurák egyén- és családnév együttes alkalmazásával való szerepeltetésének gyakorisága a 19. század végére megnőtt (TAMÁS 2010: 83, 85), addig a 20. század eleji névanyagban a család- és utónévvel egyaránt rendelkező zsidó szereplők száma csökkent. Míg az 1901-es évfolyamban a figurák 82,66%-a rendelkezett egyén- és családnévvel is, addig ez a szám az 1937-es évfolyamban csak 28,95%. A jelenség – amelynek következtében felerősödött az élclapi névadásban az egy-egy család- vagy egyénnévhez társuló asszociációk és kulturális tudás jelentősége – azzal is magyarázható, hogy az 1937-es évfolyam lapszámai már csak kéthetente jelentek meg, a két névelemből álló családnévek variációs lehetőségeinek szegényedése, illetve bizonyos nevek terheltségének növekedése pedig beilleszthető a Borsszem Jankót ebben a korszakban egyébként is jellemző sematizálódási folyamatba (ehhez l. BUZINKAY 1983: 66, HASLINGER 1993).

5.2. Egyénnevek. – A korpuszban található egyénnevek, illetve azok gyakoriságának ismerete a névelemek kulturális kongruenciájának vizsgálata során jelent segítséget. A korábbiakban, FENYVES KATALIN (2009) vizsgálatát ismertetve megállapítottuk, hogy bizonyos egyénnevek alkalmazása egyfajta kulturális kötődés kifejezését is jelenti a névadási stratégiában. Ez alapján kiemelendő, hogy a vizsgált időszakban a Borsszem Jankó zsidó figuráit jelölő leggyakoribb férfinevek – hasonlóan a 19. század végi névállományhoz (TAMÁS 2010: 90) – hagyományörző zsidó nevek, és/vagy vallási preferenciát hordoznak, illetve a korszak jellegzetes, idegen eredetű zsidó nevei közül kerülnek ki: *Mór* ~ *Móric(z)* ~ *Móricka* (49), *Adolf* ~ *Dolfi* (28), *Izidor* ~ *Izidorka* (26), *Samu* (25), *Pinkász* (23). A leggyakoribb női nevek vallási preferenciát kevésbé mutatnak, ugyanakkor idegen – elsősorban német – kulturális meghatározottsággal bírnak: *Mónika* ~ *Móni* (11), *Száli* ~ *Záli* (7), *Genendl* (3), *Frádl* (3). Fontos eltérés azonban a korábbi időszak névanyagától, hogy jelentkeznek azok a korszakban divatos „ösmagyar” nevek (l. táblázat), amelyek a korabeli, asszimilálódásra hajlandó zsidók körében a valós névadásban is megjelentek (vö. KECSKÉS 2008), és amelyekkel a zsidó szülők névválasztásukban is jelezni kívánták kapcsolódásukat a magyar nemzeti kultúrához (FENYVES 2009: 148). A női neveknél ez a tendencia kevésbé mutatható ki: a női szereplők a korpuszban szinte végig jellemzően idegen hangzású és/vagy írásmódú nevet viselnek (például *Hildebranda*, *Hildegard*, *Renée*, *Rozamunda*).

A vallási preferenciát mutató és/vagy hagyományörző, illetve idegen egyénnevek dominanciáját magyarázhatja, hogy – mint említettük – a lapot az asszimilálódó, neológ zsidók melletti elköteleződés jellemezte. Ennek az attitűdnek az egyik megnyilvánulási formája lehetett a hagyományörző és idegen egyénnevek preferálása a névadásban, amely az ortodox, az asszimilálódást elutasító zsidóság kigúnyolására adott lehetőséget.

Elemzésünket az idevonatkozó anyakönyvi adatokon alapuló vizsgálatokkal összevetve megállapítható, hogy az élclapi névanyag, ha nem is erőteljesen, de észrevehetően reagál a zsidó névadási szokások 19. század végén kezdődő változására. Ezt jelzi például

a nyelvileg és kulturálisan is egyre erősebben asszimilálódó zsidóság körében is népszerű magyar nevek jelentkezése a névanyagban, noha ezek összes előfordulása a teljes egyénnev-anyagnak még mindig csak a 3,27%-át teszi ki. Az előforduló magyar keresztnévek többsége beilleszthető abba a folyamatba, amely az „ösmagyar”, történelmi egyénnevek felújítását célozta, és amelyben a zsidóság is részt vett (vö. HAJDÚ 2003: 550, FROJIMOVICS 2003).

Év	Férfinév	Női név
1901	Árpád (3) Aladár, Elemér, Taksony, Töhötöm (2-2) Attila, Bendegúz (sic!), Botond, Dezső (1-1)	Katica (1)
1910	Árpád ~ Árpi (3) Gyula (2) Aladár, Győző, Lajos, Rezső (1-1)	–
1920	Aladár (2) Attila, Árpádka, Béla, Jenő, Ödön, Tihamér (1-1)	Dóra, Dóri (3)
1929	Árpádka, Atilla (sic!), Gyula (1-1)	Cili (2)
1933	Aladár (7) Manó (1)	–
1937	János, Károlyka (1-1)	–

1. táblázat: „Ösmagyar”, történelmi, illetve a magyaros alakban használt férfi és női egyénnevek és gyakoriságuk az évfolyamok szerint

Az élcslapi névanyagra jellemző névválasztás a férfi egyénnevek esetében a valós zsidó névadási viselkedési formák (vö. HAJDÚ 2003: 549) közül kettőt, a hagyományörzést és az újítást emeli ki. A mimikri, vagyis a nem feltűnő divatnevek választásának hiányát jelzi, hogy a korszakban a nem csak zsidók körében divatos férfinevekkel (például József, Lajos, László) zsidó figurák esetében szinte egyáltalán nem találkozunk. Ez azonban érthető, hiszen ezek a nevek jellegüknél fogva nem volnának alkalmasak az ábrázolni kívánt csoport azonosítására.

5.3. Családnevek. – Az élcslapi, fiktív névállományban fellelhető, zsidó figurákat jelölő családnevek többsége nem található meg a valós névanyagban, hiszen a névalkotóknak éppen a családnevek megalkotásával nyílt leginkább lehetőségük arra, hogy céljukat (a zsidóság pellengérré állítása, nevetségessé tétele stb.) a névadás által szuggesszálják. Más azonban a helyzet, ha a korpusz által tartalmazott vezetéknévek gyakoriságát nézzük. A leggyakoribb családnevek – Weiss ~ Weisz (48), Kohn ~ Kóhn (32), Blau (32), Schwarcz ~ Schwartz ~ Svarc (20) – ugyanis azok közül kerültek ki, amelyeknek a megterheltsége a magyar zsidó névállományban valóban gyakorinak számít (vö. FENYVES 2009: 138).

Mivel az élcslapban előforduló zsidó figurák „idegen” voltát – a magyartól eltérő származását, vallását, beszédmódját stb. – kellett a névalkotóknak jelöltté tenniük, a családnévanyag túlnyomó többsége jiddis–héber–német eredetű vezetéknév.

A korpuszban található családnevek részletes, jelentéstani kategóriák szerinti elemzése (vö. HAJDÚ 2003: 771) korábbi tanulmányomban olvasható. Itt csak azt emelem ki, hogy a vizsgált élcslapi névanyagban a legtöbb tagot számláló, legjellemzőbbnek mondható

jelentéstani csoportok (tulajdonság, állat-, növény- és tárgynevek, természeti jelenségek) egybeesnek a tradicionális zsidó névadás jellemzőivel (vö. HAJDÚ 2002: 67).

Az élclap műfaji sajátosságaival magyarázható, hogy a Borsszem Jankó zsidókra vonatkozó családnévanyagában számos beszélő név is található, amelyek azonban szintén idegen kulturális kötődést tükröznek (például *Groschenfresser* 'fillérevő': fősvény ember, *Rosenduft* 'rózsaillat': illatszertár-tulajdonos, *Snorrer* ~ *Schnorrer* (jidd.) 'koldus, kéregető' [vö. BLAU–LÁNG 1941/1995]: koldus).

5.4. Családnév-változtatások. – Ahogy a korábbiakban már utaltunk rá, a korpuszban található családnévek túlnyomó többsége (88,12%) nem magyarosított név (2. táblázat). Ez elsősorban az adott etnikai csoport azonosíthatóvá tételével és archetipizálásával magyarázható, illetve azzal a – már szintén említett – ténnyel, hogy a Borsszem Jankó első-sorban az ortodox, nem asszimilálódó zsidóságot állította pellengérré, amely ténylegesen kisebb mértékben vett részt a névmagyarosítási mozgalomban (a zsidóság névmagyarosításban való részvételének elemzését l. többek között KARÁDY 1997, 2001, 2009).²

Év	Családnévek (db)	Ebből magyarosított	
		db	%
1901	249	28	10,44
1910	90	21	21,11
1920	121	13	16,53
1929	66	8	12,12
1933	122	7	5,74
1937	59	4	6,78
Összesen	707	81	11,46

2. táblázat: A magyar, illetve magyarosított családnévek száma a korpuszban

A korpusz magyarosított családnévei között találunk olyanokat, amelyekre a valós névállományokban is van adat (például *Erdélyi*, *Fónagy*, *Gerő*), és olyan esetekre is akad példa, amelyeknél a Borsszem Jankó névalkotói az „eredeti”, megváltoztatott nevet is közlik (*Bernstein* > *Borostyán*, *Holländer* > *Hollós*, *Kohn* > *Kende*, *Kohn* > *Kun* ~ *Kún*). A legtöbb családnév azonban fiktív, számos közülük álhelynévi (*Hárshalmi*, *Háromszeg-várai*, *Tizenháromhalmi*), hiszen ezek esetében a lehangsúlyosabb a magyarosított családnév és a névmagyarosítási aktus kigúnyolása.

Hasonló célt szolgálnak a magyarosított családnévek alaktani-ortográfiai jellemzői is, amelyeket vizsgálva számos esetben felfedezhetők a családnév-változtatások során elkövethető „hibák” (vö. BENKŐ 1948–1949): például a kettős *ss*-ek (*Solymossi*), az *-i* képzővel ellátott, nem létező településnevek vagy más közigazgatási egységek, jellemzően budapesti városrészek (*Lipótvárosi*, *Rózsadombi*, *Smajgerházi*), az *y*-os (*Kenderessy*) vagy a *-fi/-fy/-ffy*-s végződés (*Dalfi*, *Kékfi*, *Hosenknopffy*). Az élclapbeli magyarosított családnéveknek azonban csak 31,20%-a rendelkezik *-i/-y/-fi/-fy/-ffy* végződéssel vagy más, archaizáló alaktani jeggyel (például *cz*, *ss*, *th*); ortográfiailag ezek a jellemzők nincsenek

² Érdemes megjegyezni, hogy az antiszemita Herkó Péterben hangsúlyosabban volt jelen a névmagyarosítás kérdése, illetve annak negatív színben való feltüntetése, mint a Borsszem Jankóban (vö. TAMÁS 2012b: 44).

többségben, bár a zsidóság tényleges, felvett névanyagát tekintve felülreprezentáltak. A fent említett családnévvégződések és egyéb alaktani elemek ugyanis KOZMA ISTVÁN 20. század eleji anyaga alapján az izraeliták tényleges névmagyarosításai során meglehetősen ritkák voltak (vö. KOZMA 2009: 162–4).

A műfaji sajátosságoknak megfelelően a névadásból fakadó humor további forrásai lehettek a beszélő nevek a magyarosított családnevek között (például *dr. Hühóthy Gerő* okoskodó orvos). Jellemző megoldás továbbá – hasonlóan az antiszemita Herkó Páterhez (vö. TAMÁS 2012b) –, hogy az izraelita szereplők ismert (fő)nemesi családok, közismert történelmi, politikai személyiségek nevét viselik: *Esterházi, Hunyadi ~ Hunyady, Rákóczi ~ Rákóczy, Széchenyi ~ Szécsényi, Zicsi*. Az antiszemita élclaptól eltérően azonban a Borsszem Jankóban a történelmi magyar családneveket viselő zsidó figurákhoz nem kapcsolódik külön negatív kommentár.

6. A névelemek sorrendje és kulturális kongruenciája

6.1. A névelemek sorrendje. – Ahogy a korábbiakban már szóltunk róla, az élclapi névadás kulturális aspektusú vizsgálata során figyelembe veendő a magyar személynévrendszer sajátossága, a családnév + egyénnev sorrend is, hiszen egy más kultúrájú népcsoport ábrázolása során az eltérő vagy a magyarral megegyező névsorrend is jelentőséggel bír.

A névsorrend szempontjából a vizsgált korpusz a mutatott tendenciák szerint két nagyobb periódusra bontható. A századfordulótól a 20-as évek elejéig a magyar sorrendű alakok számaránya folyamatosan növekszik, míg a 30-as évek elejére ez a szám visszaesik, majd egy 1937-ig tartó, újból növekvő tendencia veszi kezdetét (3. táblázat).

Év	Teljes név (családnév + keresztnév) (db)	Ebből magyar névsorrendű (db)	Összesen (%)
1901	224	64	28,57
1910	66	44	66,66
1920	94	57	63,33
1929	46	14	30,43
1933	87	35	40,23
1937	22	20	90,90
Összesen	539	234	43,41

3. táblázat: A teljes, magyar sorrendű nevek száma a korpuszban

A korábbi részelemzések során láthattuk, hogy mind az „ősmagyar” vagy történelmi magyar egyénnevek, mind pedig a magyarosított családnevek száma csökken a 20-as évektől kezdve (vö. 1. és 2. táblázat). Ebbe a folyamatba a névsorrend kapcsán tapasztaltak is beilleszthetők. A jelenséget a korabeli szociokulturális és politikai viszonyok kontextusában vizsgálva ismét azt mondhatjuk, hogy az antiszemitizmus erősödésének idején az asszimiláns zsidóság szószólójaként számon tartott élclap az idegen névsorrenddel is felismerhetővé, jelöltté teszi és archetipizálja az ortodox zsidóságot. Ezt szemléltetik többek között az alábbi nevek is: *Gedálje Blauduft, Leopold Bimsenstein, Naftóle*

Mermelstein, Códok Wasservogel (1929), *Dovidl Hinterisch, Jankev Klatsch, Mendele Süssmilch, Chájem Topp* (1933).

A névsorrend kapcsán további vizsgálandó kérdés, hogy a magyarosított családnevek esetében milyen az élc lapban megjelenő névelemek sorrendje: a magyarosított családnevet és egyénnevet is viselő figurák 94,23%-a magyar sorrendű nevet visel (például *Kun Bertalan, Mandula Izidor, Reményi Mózes*), de akad olyan figura is, akinek magyarosított családneve az egyénnév után következik (*Izidor Tizenháromhalmi*).

Összegezve tehát megállapíthatjuk, hogy az idegen névelemekből álló személynevek idegen névsorrenddel szerepelnek, míg a magyarosított család névvel rendelkező figurák nevének túlnyomó többsége megfelel a magyar névsorrendnek. Amennyiben azt is figyelembe vesszük, hogy az élc lapban megjelenő nevek mesterséges alkotások, elmondhatjuk, hogy a zsidó figurákat jelölő nevek létrehozói a névalkotás során leképezik a névasszimilációval járó természetes változásokat is, ti. azt, hogy az idegen eredetű család név megváltozásával vagy megváltoztatásával többnyire együtt jár az adott közösség névrendszerében megszokott formák igazodása a domináns típushoz, itt tehát az egyénnév + család név helyett a család név + egyénnév sorrendhez (FARKAS 2009: 31). Ebből az aspektusból nézve a névalkotók többnyire nem teszik jelöltté a zsidó szereplőket, így a magyarosított családnevet viselőket sem. Az ő elnevezésükkor ugyanis éppen az volna a jelölt alak, ha az egyénnév megelőzné a magyarosított családnevet, mint a fentebb említett *Izidor Tizenháromhalmi* esetében.

6.2. A névelemek kulturális kongruenciája. – FENYVES KATALIN (2009) korábban már említett elemzésében az általa vizsgált SZINNYEI-féle korpuszban³ található egyénnevek kulturális sajátosságait az alapján állapította meg, hogy egy-egy egyénnév jellemzően inkább magyar vagy inkább idegen (többnyire német) családnevekkel együtt fordul-e elő.

A FENYVES által felsorolt összes egyénnév kulturális jellemzőinek bemutatására itt nincs mód, ezért csak azokat a férfi egyénneveket emelem ki, amelyek a vizsgált élc lapi korpuszban is szerepelnek. Eszerint a *Béla*, a *Dezső* és a *Gyula* tanúskodik erősebb magyar kulturális vonzalomról, míg az *Adolf*, az *Ignác*, a *Lipót*, valamint a *Mór ~ Móric* jellemzően német, illetve zsidó kulturális kötődést jelez (FENYVES 2009: 149).

A német, illetve zsidó kulturális kötődést valószínűsítő nevek esetében az élc lapi névanyag megfelel ennek a FENYVES (2009: 149) által valós névviselők adatai alapján megállapított tendenciának: család névvel együtt állva a *Mór ~ Móric* 86,70%-ban német(es) vagy zsidós család névvel kapcsolódik össze, ugyanez az arány az *Adolf ~ Dolfi* esetében 78,57%, az *Ignác*-nál 75%, a *Lipót* pedig mindig német(es) család névvel áll a vizsgált élc lapi névállományban. Ezek az egyénnevek tehát kulturálisan kongruensek a mellettük található család névvel.

A tipikusan magyar egyénnevek esetében azonban mást tapasztalunk: ezek kulturális inkongruenciát mutatnak a hozzájuk kapcsolódó, jellemzően nem magyar nyelvi eredetű család névvel (4. táblázat).

³ Megjegyzendő, hogy jelen elemzés anyaga a FENYVES által vizsgálttal nem állítható teljesen párhuzamba, hiszen az utóbbi korpuszát egy 1891-től megjelenő, névanyagát tekintve a 19. század második feléig terjedő, valós személyneveket feldolgozó munka adja.

Év	Családnévvel álló „ősmagyar”, magyar egyénnevek (db)	Ebből magyar családnévvel rendelkezik	
		db	%
1901	13	12	92,3
1910	7	5	71,4
1920	8	5	62,5
1929	1	1	100,0
1933	2	2	100,0
1937	1	1	100,0
Összesen	32	26	81,3

4. táblázat: Az „ősmagyar”/magyar egyénnevek és a hozzájuk kapcsolt családnévek közti kulturális kongruencia

A FENYVES-féle felsorolásban és az élcslapi névanyagban egyaránt megtalálható keresztnévek közül a *Béla* és a *Dezső* német vezetéknevvel (*Berger* és *Krehntopp*) egészül ki a Borsszem Jankó anyagában. Ugyanez igaz a *Gyula*-ra is, amely mellett a *Krehntopp*, a *Rosenberg*, illetve a *Steinitz* családnévet találjuk.

A névelemek közti kulturális inkongruencia még erőteljesebb az „ősmagyar”, illetve történelmi magyar egyénnevek esetében: az ilyen jellegű egyénnevek 95%-ban német(es) családnév mellett állnak az élcslapban. Erre a jelenségre szemléletes példák az alábbiak: *Birnstigel Bendeguz* (sic!), *Feigelstock Bendeguz* (sic!), *Kohn Töhötöm*, *Lebersaft Attila*, *Turteltaub Árpád*, *Zwetschkenblau Töhötöm*. Ellenpéldaként csupán két név említhető: *Kékfi Árpád* és *Rákóczi Árpád*.

Az „ősmagyar” vagy történelmi magyar egyénnevek esetében a családnévvel való kulturális inkongruencia a névadásban megjelenő szándékolt humorteremtést is példázza. Az egyénnev és a családnév ilyesfajta „kulturális szembeállítás” ugyanis a korszak egyik jellegzetes névadási jelenségét, a hangsúlyozottan magyar kulturális kötődést jelző egyénnevek egyre gyakoribb előfordulását teszi humor tárgyává. Az, hogy az ilyen egyénneveket viselő zsidó figurák többnyire jellegzetesen zsidó(s) családnéveket kapnak, jelezheti, hogy a zsidók esetében az „ősmagyar” vagy történelmi magyar egyénnevek gyakorisága csupán a névdivat hatása. Ez a fajta névadási stratégia ugyanis implicite azt sugallja, hogy hiába visel egy zsidó kifejezetten magyar, sőt „ősmagyar” egyénnevet, attól még zsidó marad. (Kiváló példa erre a *Kohn Töhötöm* személynév, amely egy történelmi magyar egyénnevet egy specifikus zsidó családnévvel kapcsol össze.)

A kulturális inkongruencia teremtette humor részeként ugyanezen gondolat kifejezésére alkalmas az imént bemutatott eljárás fordítottja is, vagyis hogy a magyarosított családnévvel rendelkező zsidó figurák legtöbbször német eredetű vagy tradicionálisnak számító zsidó egyénnevet viselnek (5. táblázat). Így találkozhatunk *Bőr Leó*, *Gyöngyházi Izidor*, *Hárshalmi Naftali*, *Herczeghalmi Pinkász*, *Kaplonyi Izrael*, *Reményi Mózes*, *Szent-ignáczy Pinkász* vagy *Vér Mór* nevű izraelita szereplővel is a Borsszem Jankó hasábjain.

Különösen hangsúlyos ez a tendencia a (fő)nemesi, illetve magyar történelmi vonatkozású családnévet viselőknél. Közülük mindössze egy figura, a korábban is említett *Rákóczi Árpád* kapott magyar keresztnévet, míg a többi szereplő idegen kulturális kötődésre utaló egyénnevet visel (*Kossuth Jeremiás*, *Rákóczi Izidor*, *Széchenyi Kóbi*, *Zicsi Éliás*). Az utóbbira az írói névadásban is találunk példát: Mikszáth Kálmán „Új Zrínyiász”-ának banktisztviselő Zrínyi Mórja is arra a jelenségre reflektál, hogy a névmagyarosítás során

többen választottak történelmi vonatkozású magyar családnevet, noha nem kötődtek az adott történelmi családhoz.⁴ Az élclapi névanyagban a magyarosított családnevek esetében is egyértelműen érvényesül tehát a kulturális inkongruencia, hiszen az egyénnévvel is rendelkező figuráknak mindössze 4,41%-a visel magyar egyénnevet. Feltűnő ugyanakkor, hogy – mint a korábbiakban már utaltam rá – az élclapi névalkotók ebben az esetben nem élnek a névsorrend adta humor esetleges lehetőségével, vagyis az idegen kulturális kötődésre utaló egyénnevek a magyar névsorrendnek megfelelően, a magyarosított családneveket követve szerepelnek.

Év	Magyarosított családnévvel rendelkezik (db)	Ebből speciálisan magyar vagy magyarra vált keresztnévvel rendelkezik	
		db	%
1901	26	3	11,5
1910	19	5	26,3
1920	20	5	25,0
1929	8	0	0,0
1933	7	0	0,0
1937	4	1	25,0
Összesen	84	14	16,7

5. táblázat: A magyarosított családnevek és a hozzájuk kapcsolt egyénnevek közti kulturális kongruencia

7. Összegzés és kitekintés. – Tanulmányomban egy korábban már részletesen bemutatott és elemzett élclapi korpuszt, a Borsszem Jankó zsidó figuráinak neveit vizsgáltam a 20. század első felében. A korábbi elemzés legfontosabb eredményeinek ismertetése után jelen írásban egy új szempontra hívtam fel a figyelmet, amelynek beemelése hasznos információkkal egészítheti ki az élclapi névadásról eddig megállapítottakat. A vizsgálat ugyanis rámutatott, hogy az élclapi névanyag tanulmányozásakor a névelemek kulturális kongruenciája is fontos aspektus, mivel a nevek az általuk hordozott (látszólagos) információtartalom, illetve a korabeli névideológia miatt a humorteremtés eszközei lehetnek a különböző társadalmi és etnikai csoportok ábrázolása során. A család- és egyénnevek közti kulturális inkongruencia ugyanis éppúgy jelöltté teheti a szereplők idegen származását, mint a magyartól eltérő sorrendben használt névelemek.

Az elemzésből az is kiderült, hogy a Borsszem Jankóban a névelemek közti kulturális inkongruencia megteremtésével alkotott nevek alkalmazása jellemző eljárás volt a zsidó szereplők jelöltté tételére. A hangsúlyozottan magyar egyénnevet viselő figurák túlnyomó többsége ugyanis kulturálisan inkongruens családnevet viselt, a történelmi magyar családnevek mellett pedig szinte mindig idegen kulturális kötődést kifejező egyénnév állt.

A későbbi, élclapi névanyagot vizsgáló szociolingvisztikai kutatások során tehát a névelemek kulturális viszonyának tanulmányozása is releváns lehet. Jelen vizsgálat további irányát pedig az élclapi fiktív nevek alkotásmódjának összevetése jelentheti más

⁴ Az 1933-as, Keresztes-Fischer Ferenc-féle rendelet már „elvi okokból” nem engedélyezte a „történelmi (irodalom, művészettörténeti) nevek, továbbá ismertebb nemesi (főnemesi) családok nevei”-nek felvételét (vö. KOZMA–FARKAS 2009: 371).

humoros műfajok (viccek, paródiák) névadási módszereivel, valamint további vizsgálat tárgya lehet az élclap szerzőinek és közönségének szociokulturális és politikai háttere, így feltételezhető kulturális tudása-kötődése is.

Hivatkozott irodalom

- BENKŐ LORÁND 1948–1949. A családnév-változtatás kérdései. *Magyarosan* 17: 40–5, 65–76; 18: 1–6.
- BLAU HENRIK – LÁNG KÁROLY szerk. 1941/1995. *Szájról-szájra* (sic). *Magyar-jiddis szógyűjtemény*. Budapest. (Hasonmás kiadás.)
- BUZINKAY GÉZA 1983. *Borsszem Jankó és társai. Magyar élclapok és karikatúrák a XIX. század második felében*. Budapest.
- BUZINKAY GÉZA 1988. Társadalmi karikatúrák az élclapokban. In: BUZINKAY GÉZA szerk., *Mokány Berczi és Spitzig Itzig, Göre Gábor mög a többiek... A magyar társadalom figurái az élclapokban 1860 és 1918 között*. Budapest. 695–708.
- DERSI TAMÁS 1973. A Borsszem Jankótól a Herkó Páterig. In: Uő: *Századvégi üzenet. Sajtótörténeti tanulmányok*. Budapest. 5–41.
- FARKAS TAMÁS 1999. A magyar családnév (látszólagos) információtartalma és a névváltoztatások háttere. In: KUGLER NÓRA – LENGYEL KLÁRA szerk., *Ember és nyelv. Tanulmánykötet Keszler Borbála tiszteletére*. Budapest. 80–6.
- FARKAS TAMÁS 2004. A családnévek konnotációjáról. *Névtani Értesítő* 26: 49–57.
- FARKAS TAMÁS 2009. Családnévrendszer, névhasználat, névváltozás nyelvi-kulturális kontaktushelyzetben. *Névtani Értesítő* 31: 27–46.
- FENYVES KATALIN 2009. Hirschlből Szarvady és Ábrahám fia, Jenő: a névválasztás mint akkultúrációs stratégia. In: FARKAS TAMÁS – KOZMA ISTVÁN szerk., *A családnév-változtatások történeteik időben, térben, társadalomban*. Budapest. 137–53.
- FENYVES KATALIN 2010. *Képzelt asszimiláció? Négy zsidó értelmiségi nemzedék önképe*. Budapest.
- FROJIMOVICS KINGA 2003. Jewish Naming Customs in Hungary from the Turn of the Twentieth Century until the Holocaust. Elhangzott: *The 23rd International Conference on Jewish Genealogy, July 20–25, 2003. Washington D. C.* <http://www.jewishgen.org/hungary/2003nameskinga.html> (2013. 09. 01.)
- FROJIMOVICS KINGA – KOMORÓCZY GÉZA – PUSZTAI VIKTÓRIA – STRBIK ANDREA szerk. 1995. *A zsidó Budapest. Emlékek, szertartások, történelem* 1–2. Budapest.
- GYURGYÁK JÁNOS 2001. *A zsidókérdés Magyarországon. Politikai eszmétörténet*. Budapest.
- HAJDÚ MIHÁLY 2002. A héber-zsidó névadás. *Névtani Értesítő* 24: 67–79.
- HAJDÚ MIHÁLY 2003. *Általános és magyar névtan. Személynevek*. Budapest.
- HASLINGER, PETER 1993. Ungarn und seine Nachbarn 1918–1938 in den Karikaturen der satirischen Zeitschrift „Borsszem Jankó”. *Ungarn-Jahrbuch* 21: 63–87.
- KARÁDY VIKTOR 1997. *Zsidóság, polgárosodás, asszimiláció*. Budapest.
- KARÁDY VIKTOR 2001. *Önazonosítás, sorsválasztás. A zsidó csoportazonosság történelmi alakváltozásai Magyarországon*. Budapest.
- KARÁDY VIKTOR 2009. A névmagyarosítások társadalomtörténeti összefüggései. In: FARKAS TAMÁS – KOZMA ISTVÁN szerk., *A családnév-változtatások történeteik időben, térben, társadalomban*. Budapest. 41–57.
- KECSKÉS JUDIT 2008. A felekezeti névpreferencia modelljei. In: BÖLCSKEI ANDREA – N. CSÁSZI ILDIKÓ szerk., *Név és valóság. A VI. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai*. Budapest. 369–79.

- KOVALOVSKY MIKLÓS 1934. *Az irodalmi névadás*. MNyTK. 34. Budapest.
- KOZMA ISTVÁN 2009. Közlekedés, vagy az elkülönülés reprodukálása másként? Zsidó és keresztény névválasztás a századfordulón. In: FARKAS TAMÁS – KOZMA ISTVÁN szerk., *A családnév-változtatások története időkben, térben, társadalomban*. Budapest. 153–73.
- KOZMA ISTVÁN – FARKAS TAMÁS 2009. Dokumentumok a magyarországi családnév-változtatások állami szabályozásának történetéből (1787–2002). In: FARKAS TAMÁS – KOZMA ISTVÁN szerk., *A családnév-változtatások története időkben, térben, társadalomban*. Budapest. 353–97.
- MAITZ PÉTER 2008. A „szent ügy”. A dualizmus kori névmagyarosítási propaganda nyelvészeti elemzése. *Névtani Értesítő* 30: 7–33.
- NAGY FERENC 1968. A nyelvi humor főbb típusai. *Magyar Nyelvőr* 92: 10–22.
- NÉMETH LUCA ANNA 2012. Zsidó figurák nevei a Borsszem Jankóban a 20. század első felében. *Névtani Értesítő* 34: 49–65.
- J. SOLTÉSZ KATALIN 1979. *A tulajdonnév funkciója és jelentése*. Budapest.
- TAMÁS ÁGNES 2010. Magyar élclapok nem magyar nemzetiségű szereplőinek nevei a 19. század második felében. *Névtani Értesítő* 32: 79–92.
- TAMÁS ÁGNES 2011. Nemzetiségi szereplők neveinek összehasonlító elemzése bécsi és magyar élclapokban. *Névtani Értesítő* 33: 121–31.
- TAMÁS ÁGNES 2012a. Changing stereotypes of national minority groups. In: T. LITOVKINA, ANNA – SOLLOSY, JUDITH – MEDGYES, PÉTER – BRZOZOWSKA, DOROTA szerk., *Hungarian Humour*. Kraków. 153–65.
- TAMÁS ÁGNES 2012b. Zsidó személynevek és névmagyarosítás a Herkó Páter 1898. évfolyamában. *Névtani Értesítő* 34: 41–8.
- VÖRÖS KATI 2003. Judapesti Buleváron. A „zsidó” fogalmi konstrukciója és vizuális prezentációja a magyar élclapokban a 19. század második felében. *Médiakutató* 1: 19–45.
- ZEKE GYULA 1990. A budapesti zsidóság lakóhelyi szegregációja a tökéletes modernizáció korszakában (1867–1941). In: LENDVAI L. FERENC – SOHÁR ANIKÓ – HORVÁTH PÁL szerk., *Hét évtized a hazai zsidóság életében* 1. Budapest. 162–85.

NÉMETH LUCA ANNA

ANNA LUCA NÉMETH, Order and cultural congruence of the elements in personal names for Jewish characters appearing in a Hungarian humour magazine entitled Borsszem Jankó in the first half of the 20th century

This study is based on previous research, which examined the name stock referring to Jewish characters occurring in a Hungarian humour magazine entitled Borsszem Jankó between 1901 and 1937. This paper focuses on a new aspect of the analysis of the names in a humour magazine: the author discusses the cultural congruence between given names and family names, which proved to be a relevant factor in creating humour with names. In addition, the order of the elements in personal names is also examined. As for the cultural congruence, it can be ascertained that the Hungarian given names stand together with foreign (mostly German) family names for the most part, and the foreign given names appear together with Hungarian family names. Based on this examination the author draws attention to the relevance of this aspect in analysing name stocks of humour magazines in the future.